

ЛОКУС КОНТРОЛЮ ТА РЕФЛЕКСИВНІСТЬ ОСІБ З ВИСОКИМИ ТА НИЗЬКИМИ ЗНАЧЕННЯМИ ІНДЕКСУ СЦЕНІЧНОГО БАР'ЄРА

У даному повідомленні в контексті диференціально-психологічного підходу розглядаються особливості співвідношення показників сценічного бар'єру з локусом контролю і з імпульсивністю-рефлексивністю.

Ключові слова: сценічний бар'єр, інтернальність, екстернальність, локус контролю, імпульсивність рефлексивність.

У даному повідомленні в контексті диференціально-психологічного підходу розглядаються особливості співвідношення показників сценічного бар'єру з локусом контролю, і з імпульсивністю-рефлексивністю.

Здійснення диференціального аналізу феномену сценічного бар'єру, зокрема, вивчення індивідуально-психологічних особливостей їх переживання, пошук схожості і відмінностей між виконавцями, що виявляються в специфіці сценічних бар'єрів і тих властивостей особистості, що супроводжують їх прояви та виявлення різноманіття способів поведінки в сценічних ситуаціях, відносяться до найбільш актуальних завдань психологічної науки і практики. Саме тому визначення сценічних бар'єрів стикається із труднощами і практичного, і теоретичного плану, що зумовлено надзвичайною широтою і варіативністю підходів до дослідження загальної проблеми психологічних бар'єрів [1, 5, 7, 9] і водночас, майже відсутністю розробок проблеми саме сценічних бар'єрів.

У контексті даного викладу під *сценічними бар'єрами* ми розуміємо негативно забарвлені інтелектуальні, соматичні, емоційні та поведінкові прояви (*компоненти його структури*), що виражаються в гальмуванні, опорі, обмеженні і, в результаті, у виникненні таких суб'єктивно непереможних перешкод, що блокують сценічну діяльність, заважають досягненню успіху і долаються тільки в процесі певної психологічної роботи. Актуальне і потенційне сценічного бар'єра представлено психічним станом (мінливим, транзитним, короткочасним) і властивістю особистості (стійкою схильністю до переживань сценічних бар'єрів). Бар'єр як *психічний стан* характеризується ситуативністю, короткочасністю, динамічністю, а як *властивість*, як риса особистості – тривалістю, усталеністю, стабільністю, так би мовити, постійною схильністю до вибору саме такої форми ставлення до сценічної ситуації. Отже, сценічний бар'єр як риса, як диспозиція передбачає індивідуальні варіації у схильності сприймати широкий круг ситуацій як небезпечних і загрозливих для сценічної діяльності.

Приступаючи до дослідження ми припустили, що переживання сценічних бар'єрів можуть супроводжуватися певними проявами таких властивостей особистості, як локус контролю, імпульсивність, рефлексивність.

Спочатку розглянемо співвідношення показників сценічного бар'єру з локусом контролю. Локалізація контролю, або інакше – локус контролю – це якість особистості, що характеризує схильність людини приписувати відповідальність за результати своєї діяльності зовнішнім силам або власним зусиллям і здібностям. В основу визначення рівня суб'єктивного контролю покладено припущення про те, що люди ризикують між собою за тим, як і де вони локалізують контроль над значними для себе подіями.

На думку Дж. Роттера, можливі два типи такої локалізації, які є полярними між собою: екстернальний та інтернальний. Екстернали уважають, що події, які з ними відбуваються є результатом впливу зовнішніх сил – ситуації, випадку, впливу інших людей, тощо. Люди з інтернальним типом суб'єктивної локалізації контролю інтерпретують події, що є для них значимі, як результат суто власної діяльності. Кожна людина має свої координати, певну позицію в означеному континуумі, що простягається від екстернального полюсу (типу) до інтернального [2].

Отже, локалізація контролю особистості – це конструкт, що означає систему переконань людини щодо того, де розташовуються сили, що впливають на його долю і результат будь-яких його дій, у ньому самому (внутрішній, інтернальний локус контролю) або в якихось зовнішніх чинниках (екстернальний локус контролю). Саме такі уявлення про локус контролю дають нам підставу розповсюдити їх на характеристики особистості виконавця в її сценічній діяльності і дослідити взаємозв'язок локусу контролю із особливостями проявів сценічних бар'єрів.

Задля вивчення *стійких характеристик* сценічного бар'єра (властивості особистості) згідно із вимогами психометрики була розроблена оригінальна авторська психометрична методика діагностики індивідуальної міри вираженості сценічного бар'єру – "Диференціальна діагностика схильності до переживань сценічних бар'єрів".

Ця методика спрямована на діагностику певного спектру показників сценічного бар'єру. Кожний з показників являє собою біполярний континуум, протилежні полюси якого характеризуються різною мірою вираженості – від ярих проявів до слабких, ледь помітних. Якісні та формально динамічні складові сценічних бар'єрів представлені такими показниками, як: психофізіологічний компонент сценічного бар'єра (Бпф); емоційний (Бем); когнітивний (БКг); конативний, або поведінковий (БКн); контрольно-регулятивний

(БК-Р); мотиваційно-ціннісний (БМо); ергічний (енергетичний) компонент (БЕрг); показник загальної схильності до "стоп-реакцій" (БСтп); індекс сценічного бар'єра (Інб) – композитна оцінка.

Для діагностики інтернальності-екстернальності ми обрали методіку локусу контролю Д.Б. Роттера [3]. Для математичної обробки одержаних даних обрано кількісний (кореляційний) і якісний (методи "асів", "профілів") аналізи даних. Для пошуку значимих відмінностей між групами осіб із різним ступенем переживання сценічних бар'єрів, обраний t-критерій Ст'юдента. статистичні методи обробки даних здійснювалися за допомогою комп'ютерної програми SPSS 13.0 for Windows.

У дослідженні брали участь студенти Інституту мистецтв південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського; студенти та викладачі Одеської музичної національної академії імені А. В. Нежданової, всього – 204 особи.

Коефіцієнти кореляцій між показниками сценічного бар'єра і локусу контролю представлені в табл. 1. Аналіз цієї таблиці свідчить про те, що показник екстернальності локусу контролю (LKE) додатньо пов'язаний ($p \leq 0,01$) майже із усіма показниками сценічного бар'єра, а показник інтернальності, на тому ж 1% (**), рівні від'ємно пов'язаний з цими ж показниками сценічного бар'єра. Виключення стосується показника Бмо (мотиваційний показник сценічного бар'єра), який не виявив зв'язків із локусом контролю.

Таблиця 1

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками сценічного бар'єра і локусу контролю

Показники локусу контр.	Показники сценічного бар'єра							
	БПф	БЕМ	БКг	БКн	БК-Р	БЕрг	БСтп	ІнБ
ЛКе	265**	327**	353**	214**	261**	196**	287**	336**
ЛКі	-219**	-319**	-333**	-230**	-262**	-193**	-292**	-327**

Для проведення якісного аналізу із вибірки досліджуваних (N=204) за композитною оцінкою було сформовано дві групи: виконавці із високими (четвертий квартиль розподілу) і низькими (перший квартиль розподілу) значеннями індексу сценічного бар'єра. Першу групу склали 20 осіб, другу – 18 осіб. Підґрунтям для пошуку індивідуально-типових особливостей сценічного бар'єра ми обрали композитну оцінку (індекс сценічного бар'єра – Інб), саме тому, що цей показник відображує загальні характеристики всіх його показників.

На рис. 1. представлені діаграми локусу контролю груп досліджуваних із високим і низьким значенням індексу сценічного бар'єра.

Отже, аналіз табл. 1 і рис. 1 переконливо доводить, що особи, які мають схильність до сценічних бар'єрів (представники групи ІнБ+), скоріше виявляють екстернальність, і навпаки, досліджувані, які не мають такої схильності (представники групи ІнБ-), тяжіють до інтернальності. Відмінності між однойменними показниками локусу контролю цих груп досліджуваних засвідчують значення t-критерія Ст'юдента (t-критерій ЛКЕ = 13,87*; t-критерій ЛКі = -13,07*). Про спрямованість локусу контролю слід судити по відносному перевищенню результатів одного виміру над іншим.

Відомо, що у практиці психодіагностики по локусу контролю судять про когнітивний стиль, що проявляється у сфері навчання, у тому числі і професійного навчання, а в нашому випадку – професійного навчання музики, співу тощо. Оскільки когнітивні компоненти психіки присутні в усіх її явищах, то уявлення про локус контролю поширюються і на характеристики особистості в її сценічній діяльності.

Бар'єрним виконавцям властива екстернальність, що виявляється в зовні спрямованій захисній поведінці. Будь-яка ситуація для таких осіб бажана як зовні стимульована, причому у випадках успіху екстернали демонструють і підкреслюють власні здібності. Особи, схильні до сценічних труднощів, до сценічних бар'єрів, у їх появі звинувачують інших людей, ситуацію, збіг обставин. Вони переконані, що невдачі є результатом випадковостей, або результатом негативного впливу інших людей. Слід зазначити, що саме такі виконавці більше потребують схвалення з боку викладачів, колег, і завжди потребують підтримки від аудиторії, від слухачів, від "залу", інакше їм тяжко подолати сценічний бар'єр. Проте, як стверджує Дж. Роттер, особливої вдячності за співчуття від екстерналів не доводиться чекати.

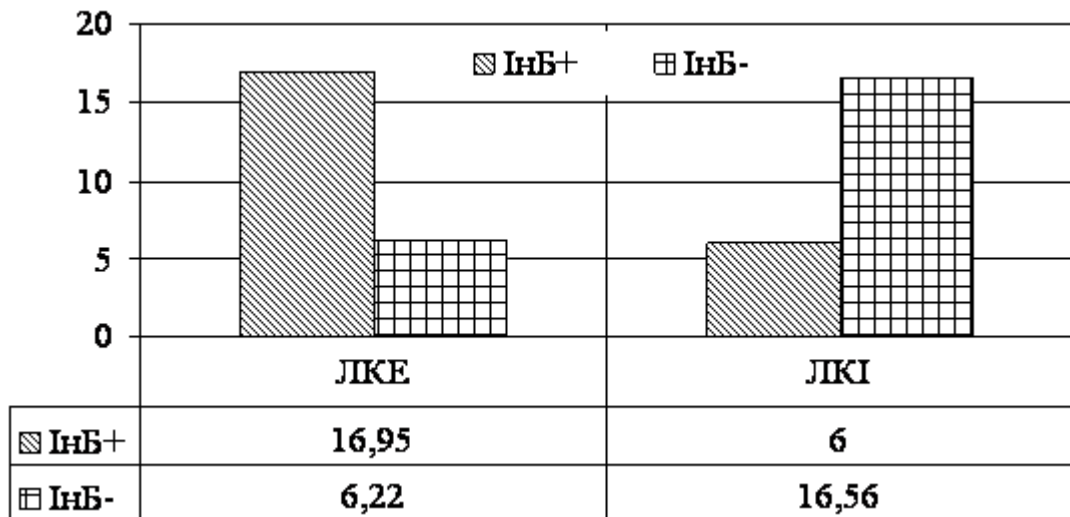


Рис. 1. Особливості локусу контролю груп досліджуваних із високим і низьким значенням індексу сценічного бар'єра

Небар'єрним виконавцям властива інтернальність. На відміну від екстерналів такі особи рідко відчують ситуативні сценічні бар'єри і не мають індивідуальної схильності до них. Вони переконані, що їхні успіхи або невдачі не є випадковими, – це залежить від їх власної компетентності, цілеспрямованості, рівня здібностей і зусиль. Їх успіх є закономірним результатом цілеспрямованої діяльності і самодіяльності. Унаслідок більшої власної активності поведінка інтерналів спрямована на послідовне досягнення успіху шляхом розвитку здібностей і навичок. Слід зазначити, що в цілому, у реальній, зовні помітній поведінці інтернали справляють враження досить упевнених у собі людей, тим більше, що в житті вони частіше бувають успішнішими, ніж екстернали [8].

Нам імпонують уявлення Дж. Роттера, який не включав моральні оцінки в характеристики полюсів локусу контролю. Згідно з цими уявленнями людина, незалежно від моральних цінностей, завжди в принципі схильна поступати відповідно до її локусу контролю. У такому разі для екстерналів природно виявляється зв'язок із емоційною нестабільністю, що пояснює появу сценічних бар'єрів, а для інтерналів відзначається емоційна стабільність, що не сприяє переживанням сценічних бар'єрів [2, 3].

А тепер розглянемо показники сценічних бар'єрів у співвідношенні з рефлексивністю та імпульсивністю.

Імпульсивність і рефлексивність у психології за своїм змістом розглядаються багатозначно, а саме, як: психічні властивості, інструментальний засіб організації діяльності, компоненти структури діяльності, формально-динамічні характеристики інтелекту, форми мислєдіяльності, фундаментальні механізми самопізнання і саморозуміння, закономірності і механізми управлінської діяльності і як стильова характеристика індивідуальності.

Таке широке трактування стильової (не пов'язаної з змістовими аспектами) характеристики імпульсивність – рефлексивність, очевидно, пов'язане з тим, що саме поняття "стиль", на думку М. А. Холодної [10], починає застосовуватися до всіх сфер психічної активності. Важливо уточнити те, що поняттям "стиль" (від лат. *stylus* - індивідуальний склад, спосіб здійснення чого-небудь, що відрізняється сукупністю своєрідних прийомів) у науці позначається найважливіша особливість індивідуальності, яка характеризується *варіативністю способів* взаємодії зі світом.

Основною особливістю будь-якого стилю (спілкування, когнітивного, емоційного, життєвого, діяльності та ін.), що пояснює необхідність його виникнення та існування, є його відповідність системному принципу екіфінальності. Згідно з цим принципом у складних системах існують різні шляхи, які призводять до одного і того ж результату, фіналу. Іншими словами, завдяки стилю особистості, що мають різні властивості індивідуальності, можуть досягти успішності в одній і тій самій діяльності різними шляхами, різними способами (стиль - це і є спосіб, але не успіх).

Якщо врахувати, що стильові характеристики є стійкими, такими, що сформувалися в процесі життя людини під впливом як біологічних, так і соціальних чинників, і відбивають способи взаємодії з навколишньою дійсністю, то вони можуть бути певним чином пов'язані із стійкою схильністю до сценічних бар'єрів, які теж певним чином відбивають спосіб взаємодії виконавця із навколишньою дійсністю, а саме, зі сценічною ситуацією.

Задля визначення рівня розвитку *рефлексивності* ми використовували методику А. В. Карпова [4]. Ураховуючи те, що методика надійна, валідна, стандартизована і забезпечена таблицею перекладу тестових балів у стени, у нас не було необхідності в її адаптації.

Нагадаємо, що автор цієї методики розглядає рефлексивність як якісну психічну властивість індивіда, яка має певний діапазон відмінностей в індивідуальній мірі вираженості. При цьому автор не зводить

рефлексивність тільки до когнітивно-стильового параметра "рефлексивність-імпульсивність", а розглядає її значно ширше за своїм змістом, тобто як психічну властивість [4], що відповідає нашим інтересам. Для визначення рівня розвитку *імпульсивності* ми обрали опитувальник В.А. Лосенкова, який діагностує високий, середній і низький рівень імпульсивності [6].

Не зважаючи на те, що питання в методиках були орієнтовані на діагностику вказаних характеристик рефлексивності, інтерпретація даних зводиться до опису особливостей яскравої і слабкої вираженості властивостей, що вивчається. Отже, у табл. 2 надані кореляційні зв'язки між показниками імпульсивності, рефлексивності та показниками сценічного бар'єра.

Таблиця 2

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками сценічного бар'єра та імпульсивністю і рефлексивністю

и	Показник	Показники сценічного бар'єра					
		БПф	БЕм	БКг	БК-Р	БСтп	ІнБ
	Імп	141*	180*	207**	171*	152*	188**
	Рефл	-260**		-170*	-178**		-190**

Перш за все, привертає на себе увагу загальна тенденція існування додатніх зв'язків певних показників сценічного бар'єра із імпульсивністю, і від'ємних - з рефлексивністю. Зокрема, показник Імп (імпульсивність) додатньо пов'язаний з показниками сценічного бар'єра БПф (психофізіологічний показник), БЕм (емоційний), БК-Р (контрольно-регулятивний) і БСтп (показник стоп-реакції) на рівні 5% (*) і з показниками БКг (когнітивний), ІнБ (індекс сценічного бар'єра) на рівні 1% (**). Що стосується рефлексивності, то виявлені від'ємні зв'язки з такими показниками сценічного бар'єра, як БПф, БК-Р та ІнБ на рівні 1% і показником БКг на рівні 5%.

Ці зв'язки підтверджують діаграми імпульсивності і рефлексивності представників двох груп досліджуваних – із високим і низьким рівнем схильності до сценічних бар'єрів, що представлено на рис. 2.

Значення t-критерія Ст'юдента між однойменними показниками імпульсивності і рефлексивності двох груп досліджуваних, що схильні і не схильні до сценічних бар'єрів, свідчать про наявність значимих розбіжностей між ними (значення t-критерію для імпульсивності становить 10,37*; значення t-критерію для рефлексивності становить -4,75*).

Це означає, що особам, які схильні до переживання сценічних бар'єрів (високобар'єрним) властива імпульсивність, а тим особам, які не схильні до них (низькобар'єрним) – рефлексивність.

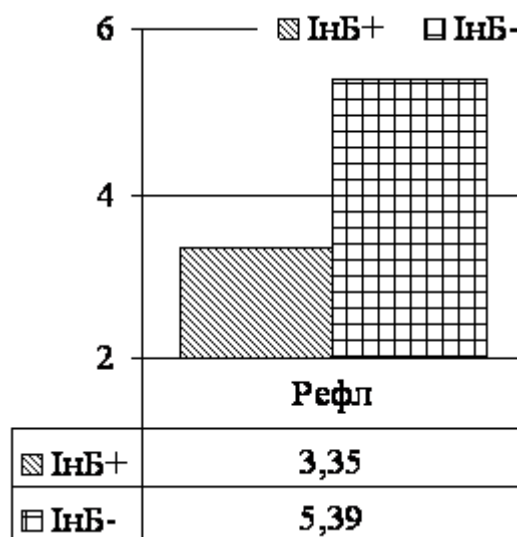
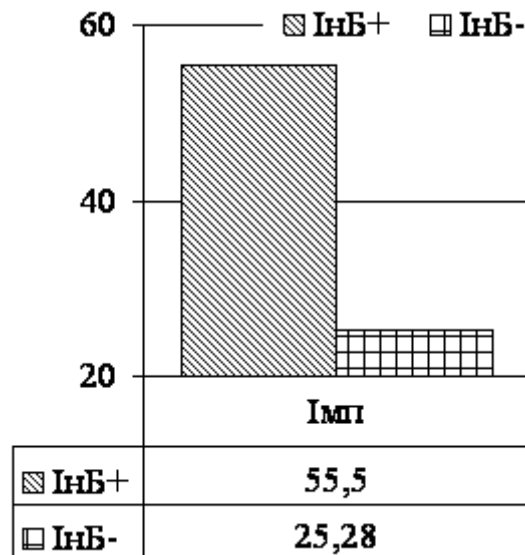


Рис. 2. Особливості імпульсивності і рефлексивності груп досліджуваних осіб, які відрізняються високим і низьким значенням індексу сценічного бар'єра

Високобар'єрні виконавці характеризуються імпульсивністю. Вони, як правило, тривалий час не замислюються про свою поведінку в житті і на сцені, особливо в неочікуваній та невизначеній ситуації; рідко наперед зважують на труднощі, що їх чекають у процесі досягнення мети; не продумують деталі сценічної діяльності, орієнтуючись на кінцеву мету. Імпульсивні виконавці не схильні до аналізу своїх дій, мотивів, вчинків, бажань; рішення приймають швидко, іноді не замислюючись; вважають за краще діяти, а не роздумувати про причини своїх невдач; у безлічі ситуацій діють імпульсивно, керуючись першою думкою, що прийшла в голову; часто не можуть передбачити, якої поведінки чекають від них довколишні; не замислюються, які думки і почуття викликають в інших людей їх дії, реакції і вчинки.

Особам, що не схильні до сценічних бар'єрів (низькобар'єрним), властива рефлексивність. Це означає, що такі виконавці характеризуються високим самоконтролем поведінки, постійним обдумуванням своєї діяльності, особливо професійно-сценічної; систематичним аналізом того, що відбувається з ними. Їм властива висока міра розгорнутості процесів ухвалення рішення. Ці особи відрізняються схильністю до самоаналізу і в конкретних життєвих ситуаціях, і в професійних ситуаціях, ретельністю планування деталей своєї поведінки, своєї ролі, свого виступу на сцені, часто зверненні до майбутніх подій, орієнтовані на майбутнє.

Отже, проведене теоретико-емпіричне дослідження дозволяє зробити **висновок** про те, що особи, які мають схильність до сценічних бар'єрів (представники групи ІНБ+), скоріше виявляють екстернальність і характеризуються імпульсивністю, і навпаки, досліджувані, які не мають такої схильності (представники групи ІНБ-), тяжіють до інтернальності і рефлексивності, що логічно доповнює психологічну характеристику представників груп, що вивчаються.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Васильюк Ф.Е.* Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Федор Ефимович Васильюк. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. — 200 с.
2. *Елисеев О. П.* Конструктивная типология и психодиагностика личности. Практическая психология / О. П. Елисеев. — Псков, 1994. — 280 с.
3. *Елисеев О.П.* Практикум по психологии личности: [2-е изд., испр. и перераб.] / О. П. Елисеев. — СПб.: Питер, 2004. — 509 с.
4. *Карпов А. В.* Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А.В. Карпов // Психологический журнал. — 2003. — Т. 24. — № 5. — С. 45–57.
5. *Массанов А. В.* Психологічні бар'єри в професійному самовизначенні особистості: [моногр.] / Анатолій Вікторович Массанов. — Одеса : Видавець М. П. Черкасов, 2010. — 371 с.
6. *Пашукова Т. И.* Психологические исследования. Практикум по общей психологии : [учеб. пособ.] / Т. И. Пашукова, А. И. Допира, Г. В. Дьяконов. — М. : Изд-во "Институт практической психологии", 1996. — 144 с.
7. *Подымов Н. А.* Психологические барьеры в педагогической деятельности: [моногр.] / Николай Анатольевич Подымов. — М. : Прометей, 1998. — 239 с.
8. *Санникова А. А.* Импульсивность-рефлексивность как фактор индивидуальных различий / А. А. Санникова : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. ["Розвиток особистості професіонала в умовах соціально-освітніх трансформацій суспільства: теорія і практика"], (Одеса, 7-8 травня 2007 р.) / МОН України, Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К.Д. Ушинського. — Одеса : СМІЛ, 2007. — С. 65–68.
9. *Сопілко Н. В.* Особливості подолання психологічних бар'єрів у студентів в процесі навчання: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.07 "Вікова та педагогічна психологія" / Сопілко Наталія Вікторівна. — Хмельницький, 2008. — 18 с.
10. *Холодная М. А.* Когнитивные стили : [учеб. пособ. для высш. учеб. завед.] / М. А. Холодная. — М., 2002. — 302 с.

Подано до редакції 24.09.12